

ԱՐԺԵՐՈՒԹԵՐԻ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Լիպարիտ ՄԵԼԻՔՏԱՆՅԱՆ

*ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի
ամբիոնի ասիստենտ, իրավաբանական
գիտությունների թեկնածու*

Փաստաթուղթը արժեթուղթ է համարվում ոչ թե նրան վերապահված բնական հատկությունների ուժով, այլ որ նրանում ամրագրված են որոշակի գույքային իրավունքներ՝ դրանական գումար ստանալու իրավունք, ապրանք ստանալու իրավունք, այլ արժեթղթերի նկատմամբ իրավունքներ և այլն:

Արժեթղթերը պարունակում են այլ իրավաբանական փաստաթղթերից տարբերող այնպիսի հատկանիշներ, որոնք նույնպես կարող են ամրագրել տարատեսակ սուբյեկտիվ քաղաքացիական իրավունքներ: Եվ որպեսզի կարողանանք տարանջատել բավական լայն տարածում գտած այլ փաստաթղթերից, առավել ևս սուրոգատային արժեթղթերից, անհրաժեշտ է առանձնացնել և վերլուծել այնպիսի հատկանիշները, որոնք ներհատուկ են արժեթղթերին: Իրավաբանական գրականության մեջ տարբեր հեղինակներ արժեթղթի տարբեր հատկանիշներ են մատնանշում:

Օրինակ, Ներսեսովը գտնում է, որ արժեթուղթը տարբերվում է այն բանով, որ այն մասնավոր իրավունքների վերաբերյալ փաստաթուղթ է, փաստաթղթի տիրապետունը պայմանավորում է փաստաթղթից բխող իրավունքի իրականացումը և փոխանցումը, դրանց բնութագրական է որոշակի լեգիտիմ ձև, արժեթղթերը վինդիկացիայի չեն ենթարկվում¹:

Իր ուսումնասիրություններում Ազարկովը նշում է արժեթղթի հետևյալ հատկանիշները՝ նրանում ամրագրված իրավունքի իրականացման համար արժեթուղթը ներկայացնելու անհրաժեշտությունը, որոշա-

կի լեգիտիմությունը և արժեթղթի շրջանառունակությունը²:

Իսկ ահա Սուխանովը առանձնացնում է արժեթուղթը բնութագրող հետևյալ երեք հատկանիշները՝ արժեթուղթը որոշակի գույքային իրավունք հավաստող փաստաթուղթ է, արժեթուղթը թղթային կրիչի վրա կատարված պաշտոնական գրառում է, որն ունի խիստ որոշակի ձև և պարտադիր վավերապայմաններ, արժեթուղթը փաստաթուղթ է, որն անմիջականորեն կապված է նրանում սահմանված գույքային իրավունքի հետ, որի իրականացումը կամ այլ անձի փոխանցումը հնարավոր է միայն այդ փաստաթղթի օգտագործման դեպքում³:

Փորձենք ընդհանրացնել այն բոլոր էական հատկանիշները, որոնք անհրաժեշտ և բավարար են փաստաթուղթը արժեթուղթ որակելու համար: Նախ, ցանկացած արժեթուղթ վավերացնում է սուբյեկտիվ քաղաքացիական իրավունքներ, դրանով հավաստվող իրավունքների իրականացումը հնարավոր է նրա ներկայացմամբ, օժտված է հանրային արժանահավատությամբ, համապատասխանում է արժեթղթերի թվին դասվելու օրինական հիմքերին (դրանցից է համարվում օրենքով կամ այլ իրավական ակտերով), օժտված է շրջանառունակությամբ:

Արժեթուղթը սահմանում է սուբյեկտիվ քաղաքացիական իրավունքներ: Փաստաթուղթը դառնում է արժեթուղթ ոչ թե ինքնին, այլ որ վավերացնում է որոշակի իրավունքներ: Արժեթղթով հավաստվող իրավունքների իրավաբանական բնույթի պրոբլեմը միանշանակ պատասխան չի ստացել ինչպես գրականությամբ, այնպես էլ օրենսդրությամբ: Արժեթղթերում պարունակվող իրավունքներից ելնելով՝ տարբերվում են դրանական իրավունքներ պարունակող, ապրանքային իրավունքներ պարունակող, բաժնետիրական ընկերության գործերի վարմանը մասնակցելու իրա-

¹ Ներսեսով, 2007, 10-11: ² Սուխանով, 2007, 10-11: ³ Սուխանով, 2007, 10-11:

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

վունք տվող արժեթղթեր⁴: Այսինքն՝ գույքային իրավունքների հետ մեկտեղ, արժեթուղթը կարող է պարունակել նաև այլ իրավունքներ՝ բաժնետիրական ընկերության կառավարմանը մասնակցելու իրավունք, ընկերության գործունեության մասին ինֆորմացիա ստանալու իրավունք և այլն: Տարբեր արժեթղթերի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս եզրակացնելու, որ արժեթղթերը կարող են վավերացնել գույքային և դրանց հետ կապված ոչ գույքային իրավունքներ:

Արժեթղթի ներկայացմամբ միայն դրանցով հավաստվող իրավունքների իրականացման պահանջը նախատեսված է ՀՀ քաղ օր-ով արժեթղթերին տրված հասկացության մեջ: Քանի որ արժեթղթի և նրանում մարմնավորված իրավունքի միջև գոյություն ունի անխզելի կապ, իսկ իրավունքը և փաստաթուղթը, որում այն արտահայտված է, ունեն նույն ճակատագիրը, իրավունքը չի կարող իրականացվել առանց փաստաթուղթը ներկայացնելու՝ բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

Արժեթուղթն իր մեջ ամրագրված իրավունքին տալիս է ինքնավար բնույթ, այսինքն՝ օրինական ճանապարհով արժեթուղթ ձեռք բերած անձը արժեթղթով ձեռք է բերում պահանջի իրավունք, որը կախված չէ նախորդ սեփականատիրոջ՝ այդ արժեթղթի նկատմամբ իրավունքից: Այդ պատճառով արժեթղթում ամրագրված իրավունքն անցնում է բարեխիղճ ձեռքբերողին այն վիճակում, ինչպես այն նշված է արժեթղթում, իսկ այդ արժեթղթով պարտավոր անձը իրավունք չունի նոր պարտատիրոջը ներկայացնելու այն առարկությունները, որոնք հիմնված են նախորդ սեփականատիրոջ հետ նրա իրավահարաբերությունների վրա: Արժեթղթի նման հատկությունը կոչվում է նաև հանրային արժանահավատության սկզբունք, որը

բնորոշ է ոչ բոլոր արժեթղթերին, օրինակ՝ սովորական անվանական բաժնետոմսերին, անվանական մուրհակներին և չեկերին:

Իրավաբանական գրականության մեջ գոյություն ունի օրենսդրական եղանակով փաստաթուղթը արժեթուղթ ճանաչելու երկու մոտեցում: Առաջին մոտեցումը կարելի է անվանել առավել լայն, որի տեսանկյունից փաստաթուղթը արժեթուղթ ճանաչելու համար այն չպետք է պետության կողմից որպես արժեթուղթ արգելված լինի: Այս մոտեցման դեպքում արժեթուղթ ճանաչվող փաստաթղթերի շրջանակը մեծանում և հասնում է հարկային ծավալների:

Երկրորդ մոտեցումը ենթադրում է նորմատիվ ձևով արժեթղթերի հստակ սահմանում: Այս մոտեցման թերությունը այն է, որ համապատասխան օրենքում հստակ պետք է նշվեն արժեթղթերի տեսակները, և արժեթղթի նոր տեսակի ի հայտ գալու դեպքում անհրաժեշտ է համապատասխան օրենսդրական ակտում կատարել փոփոխություններ⁵:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը այս մոտեցումներից չի օգտվել: Այնտեղ նշվում են արժեթղթի տեսակները՝ սահմանելով, որ դրանց թվին են դասվում նաև այն փաստաթղթերը, որոնք արժեթղթերի մասին օրենքով կամ նրանցով սահմանված կարգով դասվում են արժեթղթերի թվին:

Փաստորեն այն հարցին, թե վերաբերում է արդյոք այս կամ այն փաստաթուղթը արժեթղթերի թվին, պետք է առաջնորդվել տեսական հատկանիշով, այսինքն արժեթղթերի մասին օրենքով կամ դրանցով սահմանված կարգով նշված է տվյալ փաստաթուղթը որպես արժեթուղթ: Պրակտիկ առումով այս մոտեցումն արդարացված է, քանի որ արժեթղթերի իրավական կարգավորման մեջ մտցված է անհրաժեշտ որոշակիություն: Այս առումով բացառվում է նաև պրակտիկայում առաջացող այն դժվարությունները, որոնք կապված են որոշակի փաստաթուղթը արժեթուղթ համարելու կամ չհամարելու հետ: Բայց այստեղ

առաջանում են այլ պրոբլեմներ, թե ինչ չափորոշիչներով պետք է ղեկավարվի օրենսգիրքը փաստաթուղթը արժեթղթերի շարքին դասելու հարցը լուծելիս: Այս հարցը լուծելիս անհրաժեշտ է նախևառաջ հաշվի առնել արժեթղթերի նշանակությունը, որ դրանք կոչված են արագացնելու և հեշտացնելու քաղաքացիական շրջանառությունը, դրանց միջոցով ձևակերպվում են պայմանագրի նոր տեսակներ, որ արժեթղթերը կորցրել են դեռևս Հին Հռոմից գործող անձնական կապը պարտապանի և պարտատիրոջ միջև, որ արժեթղթերը հնարավոր ռիսկերը տեղաբաշխում են պարտավորության մասնակիցների միջև: Բայց արժեթղթերի «արժանիքներից» բխում են նաև դրանց թերությունները, մասնավորապես որ արժեթղթերը խիստ ձևական փաստաթղթեր են, որոնցում ձևը վեր է դասվում բովանդակությունից: Արժեթղթերի ձևական լինելը և խիստ իրավական կարգավորումը որոշակի հակասության մեջ են գտնվում քաղաքացիական իրավունքին բնորոշ դիսպոզիտիվության սկզբունքի հետ: Այդ պատճառով այս կամ այն փաստաթուղթը արժեթղթերի թվին դասվելու հարցը լուծելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել բոլոր «կողմ» և «դեմ» հանգամանքները⁶:

Այսպիսով, փաստաթուղթը արժեթղթերի շարքին դասելիս իրավաբանական գրականության մեջ հիմնավորապես ենթադրվում է ղեկավարվել ընդհանուր գաղափարներով՝ անձի իրավունքների նկատմամբ հարգանքով, քաղաքացիական իրավունքի շրջանակներում ընտրության ազատության և առավելագույն ինքնուրույնություն վերապահելու հնարավորություն, իրավունքների ամբողջական պաշտպանության հնարավորություն քաղաքակիրթ քաղաքացիական դատավարության սկզբունքներին համապատասխան⁷:

Արժեթղթերի հաջորդ կարևոր հատկանիշը շրջանառությունն է: Այս հատկանիշը հնարավորություն է տալիս արժեթղթերը

սահմանագատել այն իրավական փաստաթղթերից, որոնք կոչված են պարտապանի համար հեշտացնելու այն անձի որոշակիացնելը, որի օգտին պետք է կատարի որոշակի գործողություն⁸:

Շրջանառունակության տակ պետք է հասկանալ քաղաքացիական գործարքների առարկա հանդիսանալու արժեթղթերի ունակությունը: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը սահմանում է, որ արժեթղթով հավաստվող գույքային իրավունքները կարող են իրականացվել երկու եղանակով՝ իրականացմամբ կամ փոխանցմամբ, ըստ որում՝ արժեթղթի պարտադիր ներկայացմամբ: Պարզապես փոխանցումը պետք է դիտել ոչ միայն արժեթղթի փաստացի հանձնում մեկ անձից մյուսին, այլ փաստաթղթի նկատմամբ փոխանցողի սեփականության իրավունքի դադարում և ձեռք բերողի մոտ սեփականության իրավունքի առաջացում:

Ոչ փաստաթղթային արժեթուղթը օբյեկտիվ պատճառներով չի կարող փաստացի փոխանցվել, որն էլ բնականաբար օրենսդրությամբ չի պահանջվում: Պարզապես արժեթղթերի դուալիստական բնույթը անհրաժեշտություն է առաջացնում տարբերակելու արժեթղթի նկատմամբ իրավունքի փոխանցումը արժեթղթում վավերացված իրավունքի փոխանցումից:

Իրավաբանական գրականության մեջ կարծիք կա, որ շրջանառությունը (տրանզիտիվություն) չի կարելի դասել արժեթղթերի հատկանիշների շարքը, որը հիմնավորվում է նրանով, որ գոյություն ունեն արժեթղթեր, որոնք օժտված չեն շրջանառությամբ, օրինակ՝ անվանական չեկը, որը ենթակա չէ փոխանցման: Ենթադրվում է, որ անվանական չեկի նման առանձնահատկությունը չունի ընդհանուր բնույթ և չեկերի մասին 1931 թվականի Ժնևյան կոնվենցիան թույլատրում է անվանական չեկերի փոխանցումը: Վերջապես, արժեթղթերի ստեղծման և զարգացման ամբողջ ընթացքը դրանց շրջանառության պատմությունն է, որն անհնար է առանց այնպիսի հատկա-

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

նիշի, ինչպիսին շրջանառունակությունն է:

Այսպիսով, օրենսդրության համաձայն՝ արժեթուղթ ճանաչվող ցանկացած փաստաթղթի պետք է ներհատուկ լինեն վերը նշված հատկանիշները:

Արժեթղթերին վերաբերող տնտեսագիտական գրականության մեջ նշվում են նաև արժեթղթերի այլ հատկանիշներ՝ քաղաքացիական շրջանառությունը, թույլատրելիությունը, ստանդարտությունը կամ սերիականությունը, փաստաթղթայնությունը, կարգավորված և պետության կողմից ճանաչված լինելը, ռիսկայնությունը, լիկվիդայնությունը: Այդ պատճառով է, որ արժեթղթերի ուսումնասիրությանը զբաղվող տնտեսագետների կարծիքով քաղաքացիական օրենսգրքում տրված արժեթղթի հասկացությունը լիարժեք չէ և ճշգրտման կարիք ունի⁹: Իհարկե, ընդունելով տնտեսագետների վերլուծություններն ու դատողությունները (այստեղ որևէ հակասություն չկա, քանի որ ՀՀ և ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքերում արժեթղթերի միևնույն հասկացությունն է սահմանված), դրա հետ չի կարելի համաձայնել, քանի որ անհրաժեշտ է տարբերել արժեթղթի տնտեսագիտական և իրավական իմացությունները: Այն հասկացությունը, որ տրված է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում (նաև՝ ՌԴ-ում) հանդիսանում է մայրցամաքային ցիվիլիստական մտքի զարգացման արդյունք և ներառում է այն հատկանիշները, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն արժեթղթերի իրավական կարգավորման համար: Ինչպես շատ ճիշտ նկատում է Լոմոնկինը, եթե տնտեսագիտական տեսանկյունից լիկվիդայնությունը հանդիսանում է արժեթղթի կարևորագույն հատկանիշ, ապա իրավական նորմի կիրառման համար որևէ անհրաժեշտություն չկա պարզելու տվյալ արժեթղթի լիկվիդայնությանը օժտված լինելու հարցը, այսինքն՝ արագ վաճառվելու և դրամական միջոցների վերածվելու ու-

նակությունը, քանի որ թե լիկվիդային և թե ոչ լիկվիդային արժեթղթերի համար սահմանված է ունիֆիկացված իրավական ռեժիմ¹⁰:

Ավարտելով արժեթղթերի բնորոշ հատկանիշների վերլուծության հիման վրա արժեթղթերի հասկացության հարցի քննարկումը՝ անհրաժեշտ է նշել, որ այն միանշանակ լուծում չի ստացել ոչ օրենսդրության, ոչ իրավաբանական գրականության մեջ: Ներկայումս ձևավորվել են արժեթղթի իմացության երկու հիմնական կոնցեպցիա՝ փաստաթղթային և ոչ փաստաթղթային:

Փաստաթղթային կոնցեպցիայի ներկայացուցիչները, հիմնականում հիմնվելով քաղաքացիական օրենսգրքի վրա, արժեթուղթ են ճանաչում միայն փաստաթղթային արժեթղթերը: Այս կոնցեպցիայի հետևողական ներկայացուցիչներից է Վ.Ա. Բելովը, որը նշում է, որ արժեթղթի տակ որպես քաղաքացիական իրավահարաբերությունների օբյեկտի պետք է հասկանալ միայն փաստաթղթերը և ոչ թե նրանում արտահայտված սուբյեկտիվ քաղաքացիական իրավունքները¹¹:

Ինչ վերաբերում է ոչ փաստաթղթային արժեթղթերին, ապա դրանք փաստաթղթային կոնցեպցիայի տեսանկյունից արժեթուղթ չեն համարվում, այլ միայն զույթային իրավունք կամ իրավունքի ամրագրման ձև, ուստի չեն կարող համարվել իր, հետևաբար և սեփականության իրավունքի օբյեկտ: Բելովը հանգում է հետևյալ եզրակացության. արժեթղթերը և ոչ փաստաթղթային արժեթղթերը ունեն տարբեր իրավական ռեժիմներ, ուստիև հանդիսանում են քաղաքացիական իրավահարաբերությունների տարբեր օբյեկտներ¹²:

Ժամանակակից իրավագիտության մեջ նաև կարծիք է արտահայտվում, որ արժեթղթի մեկ միասնական հասկացություն մշակել հնարավոր չէ, ուստիև առաջարկվում է ոչ փաստաթղթային արժեթուղթը բնորոշել որպես քաղաքացիական իրավունքների առանձնահատուկ օբյեկտ, որը հնարավոր է արժեթղթում սահմանված ի-

րավունքի իդեալական թաղանթի ձևով¹³:

Ոչ փաստաթղթային կոնցեպցիայի կողմնակիցները նշում են, որ ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի արժեթղթեր հասկացությունը (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի հետ ամբողջությամբ նույնն է) մշակված է դեռևս 19-րդ դարում Գերմանիայի առևտրային իրավունքի մասնագետների կողմից, որում բնականաբար բացակայում են ներկա ժամանակի պահանջները¹⁴, ուստի արժեթուղթը սահմանում են ոչ նյութական գույք, կամ արժեթուղթը դիտարկվում է որպես գույքային իրավունքների համակցություն: Մեր կարծիքով, չի կարելի չհամաձայնել սույն տեսակետի հետ, քանի որ արժեթղթերը, ծագմամբ և զարգացմամբ պայմանավորված լինելով իրենց պարտադիր փաստաթղթային արտահայտվածության հետ, չեն կարող համապատասխանել ժամանակակից գիտատեխնիկական պահանջներին: Վերջիվերջո ոչ փաստաթղթա-

յին արժեթղթերի ծագումն ու զարգացումը պայմանավորված են հենց տեխնիկական առաջընթացի հետ, երբ հնարավորություն առաջացավ համակարգչային եղանակով վերահսկել արժեթղթերի շրջանառությունը: Քաղաքացիաիրավական բոլոր ինստիտուտներն էլ իրենց վրա զգացել են պատմական զարգացման հետևանքով փոփոխությունների ենթարկվելու օրյեկտիվ հրամայականը և որևէ պատճառ չկա դա բացառելու արժեթղթերի պարագայում:

Ներկայացված յուրաքանչյուր տեսակետ ունի իր արժանիքներն ու թերությունները, և արժեթղթի հասկացության և հատկանիշներին առնչվող տեսակետների բազմազանությունն էլ բացատրվում է նրանով, որ արժեթղթերը հանդիսանում են հետագա ուսումնասիրության և օրենսդրական կատարելագործման կարիք ունեցող առավել բարդ և դինամիկ զարգացող ինստիտուտներից մեկը:

¹ Տե՛ս Нерсесов Н.О. Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве, М., 1998, էջ 141-142:

² Տե՛ս Агарков М.М. Основы банковского права. Учение о ценных бумагах. М., 1994, էջ 173-188:

³ Տե՛ս Комментарий части первой ГК РФ для предпринимателей. М., 1995, էջ 183:

⁴ Տե՛ս Բարսեղյան Տ.Կ. ՀՀ Քաղաքացիական իրավունք. Առաջին մաս, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան-2006, էջ 192:

⁵ Տե՛ս Трофименко А. Признаки ценной бумаги // Российская юстиция. 1997, N7, էջ 16:

⁶ Տե՛ս Шевченко Г.Н. Правовое регулирование ценных бумаг, М., СТАТУТ, 2005, էջ 11:

⁷ Տե՛ս Мурзин Д.В. Ценные бумаги и тенденции развития гражданского права // Циви-

листические записки: Межвузовский сборник научных трудов. М., 2001, էջ 263-264:

⁸ Տե՛ս Крашенинников Е.А. О легальных определениях ценных бумаг // Правоведение, 1992, N4, էջ 38:

⁹ Տե՛ս Миркин Я.М. Ценные бумаги и фондовый рынок. М., 1995, էջ 67, 72:

¹⁰ Տե՛ս Ломакин Д.В. Акционерное правоотношение. М., 1997, էջ 54:

¹¹ Տե՛ս Белов В.А. Бездокументарные ценные бумаги: Научно-практический очерк. М., 2001, էջ 14:

¹² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 17:

¹³ Տե՛ս Степанов Д. Вопросы теории и практики эмиссионных ценных бумаг // Хозяйство и право. 2002, N3, էջ 76:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 65:

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ**SPECIFIC FEATURES OF SECURITIES****Liparit MELIQJANYAN**

*Assistant Professor, YSU Chair of Civil Law,
Candidate of Legal Sciences*

Nowadays the role of securities is of great importance. The Law on the Securities Market of the Republic of Armenia does not stipulate the main specific features of securities, as well as their types and mandatory requisites that signifi-

cantly hinders formation and development of the securities market. Most of the crucial issues are regulated by the government decisions and other sublegislative acts which are often being changed and amended thus negatively reflecting their stability.

Hence it is of great importance to analyze in depth the essence of securities, their immanent features which will be helpful for understanding their nature as an important civil-legal instrument.
